

Ord. Prof. Dr. AYDIN SAYILI'NIN ARDINDAN

Prof. Dr. ESİN KÂHYA

Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı İstanbul'da 1913 tarihinde doğmuştur. Babası Abdurrahman Sayılı'nın görevi dolayısıyla henüz altı aylıkken gitmiş olduğu İran'dan dokuz yaşındayken dönmüştür. Orada bulunduğu sürece özel eğitim görmüştür. Daha sonra ailesiyle birlikte yurduna dönen Aydın Sayılı'nın hayatında bu dönemin önemli izleri olduğu bir gerçektir. Daha sonra, üniversite yıllarında aldığı derslerle Farsça ve İran Edebiyatı ile ilgili bilgilerini geliştirmiştir. O İran kültürünü çok iyi tanyordu ve meşhur İranlı şairlerinin birçok şiirini ezbere bilirdi. Muhtemelen bu, biraz da onun güzele, sanata olduğu kadar bilime, ve doğru ve gerçeğe tutku denebilecek eğiliminden kaynaklanmış olmalıdır. Bu eğitim onun bu birbirini bütünleyen iki konuya yoğun ilgi duymasını sağlamıştır. Biz onun resim yaptığını, özellikle karakalem resimle uğraştığını biliyoruz.

Aydın Sayılı öğrenimine, ikinci sınıftan başlayarak, İstanbul'da Sokullu Mehmed Paşa İlkokulu'nda tamamladı. Orta öğretimini ise Ankara'da tamamlamıştır. O günkü adıyla Taş Mektep diye bilinen ve zamanında birçok bilim adamı, sanatkar ve devlet adamının yetiştiği adeta bir ocak niteliğini taşıyan, bugünkü adıyla Atatürk Lisesi'nden (Ankara Erkek Lisesi) 1933 yılında mezun oldu. Onun bitirme sınavında bizzat Ulu Önder Atatürk de bulunmuştur. Bu sınav sırasında Atatürk tarafından sorulan soru Sakarya Nehrinin suları ile ilgili idi. Genç Aydın Sayılı, o zamanlar su mühendisi olmak istiyordu ve bu soruyu Atamızın beklediği şekilde cevaplandırmıştı. Bunun üzerine Atatürk, 'bu çocukla ilgilenilmesini' istemiştir. Atatürk'ün emirleriyle, Aydın Sayılı'yla ilgilenme işini devrin Milli Eğitim Bakanlarından Dr. Reşid Galip üstlenmiştir. Aydın Sayılı, Atatürk'ün, isteği üzerine, su mühendisliği yerine, daha geniş bir alan olan tarihle ilgilenmiştir. Bunun üzerine mühendislik eğitimi yerine, bilim tarihi eğitimi görmek üzere Amerika'ya gönderilmiştir. Harvard Üniversitesi'nde üniversite eğitim ve doktorasını tamamlayan Sayılı, 1942 yılında Yurduna dönmek üzere Amerika'dan ayrılmıştır. Onun çalışmaları özellikle fizik tarihi, genel olarak, bilim tarihi üzerinde yoğunlaşmıştır, denilebilir. Ancak o, daha çok İslâm Dünyasıyla ilgilenmiştir. Harvard Üniversitesi'nde bu alanda önemli otoritelerden biri olan George Sarton'un yanında çalışma imkânı bulmuş ve Dünya'daki ilk bilim tarihi doktoru unvanını alan kişi olmuştur.

Dr. Sayılı dönüş yolu üzerinde birçok zorluklarla karşılaşmıştır. O sıralar, hatırlanmalıdır ki, İkinci Dünya Savaşı henüz devam etmektedir. Yolda zaman zaman bazı yerlerde durmak zorunda kalmıştır. Bu duraklar arasında Hayfa ve Beyrut da sayılabilir.

Ülkesine döndükten sonra, Dr. Sayılı, her genç gibi, askerlik görevini yapmış; bu görevi Genel Kurmay Başkanlığı'nda mütercim olarak tamamlamıştır.

1943 yılında askerliğini bitirdikten sonra, Dr. Aydın Sayılı o sıralarda tıp tarihi ile ilgilenen bazı bilim adamlarıyla görüşmüştür. O, zaten Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver'i tanımaktadır. Amerika'dayken, zaman zaman bazı konularda ondan fikir sormuş, onun bazı yayınlarını istemiştir. Döndükten sonra, onun gibi tıp tarihi ve siyasî tarihle ilgilenen ve Mevlana şoyundan gelen Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk'la görüşür. O Ankara Üniversitesi'ndedir; tıp tarihi ile yakından ilgilenmektedir; çok iyi Farsça bilmektedir. Onunla konuşmasından sonra Ankara Üniversitesi'ne girmeye karar verir. Orada ilkin İlahiyat Fakültesi'nde ders verir. Daha sonra, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümüne, yardımcı öğretim elemanı olarak girer. Onun söz konusu bölüme girmesiyle Bölüm programına bilim tarihi dersleri ilave edilmiştir. Dr. Sayılı 1946 yılında doçent ve 1952 yılında profesör olmuştur. 1958 yılında Ord. Profesörlük unvanını kazanmıştır.

Ord. Prof. Aydın Sayılı'nın önemli hizmetlerinden birisi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde 'İlim Tarihi Kürsüsü'nün' kurulmasını sağlamak olmuştur. Bu kürsü Dünyada o zaman için sayılı bilim tarihi müesseselerinden biri olarak yerini almıştır. Bu kürsüye sırasıyla asistan olarak, Sevim Tekeli (halen kürsüde emerütus profesör olarak ders vermektedir), Esin Kâhya (halen bilim dalı başkanı olarak görev yapmaktadır), Şahap Demirel (halen O.D.T.Ü.'de Felsefe Bölümünde öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır), Melek Dosay (halen ana bilim dalı Yard. Doç. olarak görev yapmaktadır), Remzi Demir (doktorasını vermiştir; halen ana bilim dalında ders vermektedir), Hüseyin Gazi Toptemir ve Yavuz Unat girmişlerdir.

Burada adı geçen ve halen Bilim Tarihi Ana Bilim Dalında görev yapan elemanlardan sadece Yavuz Unat onun doğrudan öğrencisi olmamıştır; diğer elemanlardan sırasıyla, Prof. Dr. Sevim Tekeli, Prof. Dr. Esin Kâhya, Yard. Doç. Melek Dosay, Dr. Remzi Demir ve Hüseyin Gazi Topdemir onun öğrencisi olmuşlardır. Onlardan ilk ikisi ise doğrudan doğruya Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı ile doktora çalışmalarını yürütüp, tamamlamışlardır.

1982 yılında yürürlüğe giren yeni üniversite yasası ile Kürsü adı lağvedilmiş ve 'ana bilim dalı' adı onun yerini almıştır. Bilim Tarihi

Kürsüsü kurulduğunda, altı kürsüden meydana gelen Felsefe Bölümü'nün bir birimi idi. Bunlar Felsefe Tarihi, Bilim Tarihi, Psikoloji, Sistematik Felsefe ve Mantık, Sosyoloji, Pedagoji idi. Bunlardan Sosyoloji, Pedagoji ve Psikoloji ayrı bölümler olarak ayrıldılar. Pedagoji, Eğitim Bilimler Fakültesi'ne nakledildi. Böylece Bilim Tarihi yeni şekliyle üç ana bilim dalından meydana gelen Felsefe Bölümünün bir ana bilim dalı olarak bugüne kadar varlığını devam ettirdi.

Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı emekli olduğu 1983 yılına kadar bu bilim dalının başkanlığını yürüttü. Emekli olduğu yıl içinde kurulan Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun 4 biriminden Atatürk Kültür Merkezi'ne Başkan olarak atandı. Bu arada bir süre daha, ana bilim dalında ders vermeyi sürdürdü. Burası yepyeni, kuruluş halinde bir kurumdu. Atatürk Kültür Merkezi adına Prof. Dr. Aydın Sayılı 'Erdem' adlı bir dergi çıkarmaya başladı. Bu dergiye Türk kültürü ile ilgilenen yerli ve yabancı birçok araştırmacının katkı yaptığını görürüz. Derginin hatasız, düzgün çıkması konusunda hiçbir çabadan kaçınmayan bu bilim adamı, son basılasını görmeden rahat edemezdi. Bu dergiyi ne kadar önemseydiği hakkında şahsen tanık olduğum bir olayı burada anlatmak istiyorum. Sayın hocamız hastaydı; böbreklerinden birinde oluşan habis ur alınmış; hastanede yatmaktaydı. O zaman Türk Tarih Kurumu Başkanı olan Prof. Dr. Yaşar Yücel hastaneye telefon ederek, hatırını sordu; birşeye ihtiyacı olup olmadığını, varsa hemen temin edebileceğini söyledi. Hocamızın cevabı gayet kısa ve netti: 'lütfen, emredin; biran evvel matbaada basılması gecikmiş olan Erdem basılsın'. Buradan da anlaşıldığı gibi, Erdem onun için çok önemliydi.

Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı, çeşitli bilimsel kurumlara üye idi. O, 1947 yılında Uluslararası niteliği olan, Atatürk tarafından kurulmuş Türk Tarih Kurumu'na üye olarak seçildi ve bu kurumdaki üyeliği 1983 yılında bu kurumun statüsü değişene kadar da devam etti. O, bu kurumda Ortaçağ Türk Tarihi kol başkanı olarak yıllarca hizmet etti ve konuyla ilgili birçok projenin yürütülmesinde; araştırmacının yapılmasında ve yayınlanmasında önderlik etti. Bunlar arasında, *Beyrunî Armağanı* ve *İbn Sînâ* kitaplarıyla Türk Dilinin gelişmesiyle ilgili *Bilim Dili Olarak Türkçe* adlı yayınlar sayılabilir. 1983 yılında Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu iki kurum, yani Atatürk Kültür Merkezi ve Atatürk Araştırma Merkezi adlı iki kurumun ilavesiyle dört bileşik kurum Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu adı altında birleştirildi. Bu kurumlardan Atatürk Kültür Merkezi'ne başkan olarak tayin oldu.

1957'de Uluslararası Bilim Tarihi Akademisi'ne üye seçilmişti. 1967 yılında aynı akademinin üç yıl için başkan yardımcılığını yürüttü.

Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı, aynı zamanda Türk Kütüphaneciler Derneği'nin onur üyesi idi. O, aynı zamanda bir süre Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki Kütüphane Komisyonu'nda da görev yapmıştır.

Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı kendini bütünüyle mesleğine adanmıştı ve bunun karşılığı olarak da hayatı birçok başarı ile taçlanmıştı. Bunlar arasında 1973 yılında Polonyalı meşhur astronom Kopernik'le ilgili çalışmaları dolayısıyla Polonya Hükümeti tarafından Kopernik madalyasıyla ödüllendirilmiştir.

Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı 1977 yılında TÜBİTAK hizmet ödülünü almıştır. 1981 yılında aynı paralelde, İstanbul Üniversitesi tarafından 'üstün hizmet ödülü' ile ödüllendirilmiştir.

1980 yılında UNESCO'nun Uluslararası yazar-editör komitesine seçilen hocamız, Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı 6 ciltlik Orta Asya Uygarlıkları tarihinin hazırlanması çalışmalarında aktif rol almıştır. Bu çalışmalarını ödüllendirmek üzere, 1990 yılında UNESCO'nun 'hizmet ödülü'ne layık görülmüştür.

Bunlara ilave olarak, 1983 yılında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nden emekli olurken kendisine 'hizmet ödülü'; 1986 yılında aynı Fakültenin 50. kuruluş yılı dolayısıyla 'ellinci yıl ödülü'; 1985 yılında Mevlana Anma Törenlerinde Konya Kültür Merkezi tarafından bir ödül verilmiştir. 1991 yılında Atatürk Lisesi Eğitim Vakfı tarafından bu vakfa yaptığı katkılardan dolayı bir ödül verilmiştir.

1992 yılında Türkiye Yazarlar Birliği tarafından 'üstün hizmet ödülü' verilmiştir.

Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı'nın iyi bir bilim adamı olduğu aşığıda kısaca tanıtılacak olan eserleri ve yukarıda söz konusu edilen aldığı ödüllerden açık ve seçik olarak anlaşılmaktadır, ancak o iyi bir bilim adamı olmasının yanı sıra, örnek bir öğreticidir. Bu özelliği dolayısıyla yıllar sonra bile öğrencileri onu unutmamışlardır sevgi ve saygı ile yad ederler. O öğrencileriyle daima son derece mesafeli idi. Ancak buna rağmen bilgisi, insana duyduğu saygı, karşısındaki kişi kim olursa olsun davranışları, kendisine meslektaş ve öğrencilerinin saygı ile sevgi duymasını sağlamıştır. Kendisine mesleki olarak herhangi bir konuda yöneltilen soruları daima ciddi bir şekilde cevaplandırmış; kaynak göstermiştir. Öğrencilerine, onlara gerektiğinde, yardımcı olabileceğini, ancak, çalışmaları gerektiğini de davranışlarıyla hissettirmiştir. Bir öğretici olarak, herhalde öğrencilerine vermek istediği ve vermeye çalıştığı ilkeyi, kendisine örnek aldığı Atatürk'ün şu sözüyle özetlemek mümkündür, 'Türk, öğün, çalış, güven'.

O, eğitim ve öğretim faaliyetleri dahilinde, yukarıda söz konusu edilen Bilim Tarihi Kürsüsü ya da bugünkü adıyla Bilim Tarihi Ana Bilim Dalı'na Mısır ve Mezopotamya'da Matematik, Astronomi ve Tıp ve Klasik Yunan'da Bilim, Ortaçağ İslâm Dünyası'nda Bilim, Fizik Tarihi, Matematik Tarihi, Tabii Bilimler Tarihi (15-18 yy.), Tabii Bilimler Tarihi (19 yy.), Bilim Tarihi Semineri, Onsekiz ve Ondokuzuncu yüzyıllarda Fizik ve Kimya, Kaynak Metinler, Osmanlıca Metinler, gibi muhtelif dersler vermiştir. Bunlara ilave olarak, zaman zaman bölüme gelen misafir yabancı öğretim üyelerinin derslerinin Türkçeye çevrilmesinde yardımcı olmuştur; bunlar arasında Psikoloji Kürsüsü'ne gelen (o zaman Psikoloji Felsefe Bölümü'nün bir kürsüsü idi) Prof. Pratt ve Prof. A. Vexliard gibi öğretim elemanlarının derslerinin belli bir süre çevirisini üstlenmiştir.

Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Fars ve Arap Dilleri ve Kütüphanecilik Bölümleri'nde başkan olarak da belli bir süre görev yapmıştır.

Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı'nın çeşitli yayınlarına dayanarak kısaca onun görüşlerini biraz daha tanımaya çalışalım. Onun araştırmalarının özellikle Türk kültür tarihi üzerinde yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Onun burada bütün yayınları tek tek ele alınıp incelenmeyecektir. Ancak, belli başlıları, ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Ord. Prof. Dr. Sayılı'nın yazılarının başlangıcı Harvard'daki öğrencilik günlerine kadar gider. Genel olarak, bu yazıların konusu ve de kendi ifadesine göre, aynı zamanda onun doktora tez konusu, Ortaçağ İslâm Dünyası'nda bilimsel faaliyetler ve aynı dönemde mevcut kurumlardı. Bu kurumlar arasında bilhassa hastaneler, medreseler ve gözlemevleri üzerinde dikkatini yoğunlaştırmıştı, denilebilir. Onun bu konularla ilgili olarak Isis adlı dergide çıkmış 'Turkish Medicine' (Isis, c. 26, 1937, s. 403-14), Journal of the American Oriental Society'de "Turks in the Middle East Before the Seljuqs (c. 63, 1937 s. 194-207) yazıları vardır. Bu tip yazıların Yurduna döndükten sonra da devam ettiği görülür. Bunlardan Belleten'de R. N. Frye ile birlikte yayınlanan Preliminary Report on the Excavations Made under the Auspices of the Turkish Historical Society in Cacabey Medrese of Kırşehir (c., 6, 1947, s. 673-679) ve Kütahya'nın Mecidiye Bey Medresesi (c. 2, 1948, s. 655-677) zikredilebilir. Adından anlaşılacağı gibi, ilk makalede Türk tıbbının özellikleri alınıp kısaca betimlenmiştir. İkinci ve üçüncü makaleler aynı şekilde, yine adlarından da anlaşılacağı gibi, kurumlarla ilgili olup, birincisi Kırşehir'de bulunan muhtemelen astronomi öğreniminin de yapıldığı bir gözlemevidir. Binada gözlem kuyusu bulunmaktadır. Üçüncü makale ise, Selçuklu zamanında açılan bir medrese ile ilgilidir.

Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı'nın kurumlarla ilgili olarak kaleme aldığı Observatory in Islam adlı eserini ayrıca burada zikretmek gerekir. 1960 yılında T.T.K. tarafından basılmış olan bu eser, İslâm Dünyası'ndaki astronomi çalışmalarından söz eder; belli başlı gözlemleri, bu kurumlarda hizmet vermiş bellibaşlı astronomlar, kullanılan aletler ele alınıp, ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Böylece sadece kimlerin hangi kurumlarda bu bilim dalının gelişmesinde hizmet ettiğini öğrenmekle kalmıyoruz, aynı zamanda astronomi teknolojisini de öğreniyoruz. Ayrıca, eserde İslâm Dünyası'nda astronomi çalışmalarının özellikle hangi konu üzerinde yoğunlaştığını da öğrenmek mümkün olmaktadır.

Bunlara ilave olarak, bu eserde, bize özellikle verilmek istenen bazı açıklamaları şöyle toplayabiliriz: Sayılı, bu eserinde Kahire'de el-Hakim tarafından kurulduğu kabul edilen el-Mukassem adlı gözlemeden söz eder. Bilindiği gibi, el-Hakim astronomi ve astrolojiye özel ilgi duymuş olan bir idarecidir; hatta kendi kaderini değiştirmek için her şeyi terkederek el-Mukaddem Dağına çıkmaya karar vermiş, ancak yine de ölümden kaçamamış; dağa çıkarken vefat etmiştir. İşte bu idarecinin kurduğu kabul edilen gözlemevinin aslında mevcut olmadığını Sayılı yaptığı kaynak araştırmalarıyla göstermiştir. Bu bilgiyi ilk defa 1951 yılında tertiplenmiş olan Uluslararası Oryantalistler Kongresi'nde bir tebliği ile sunmuştur.

Gözlemleri ve onların yerleriyle ilgili araştırma yaparken, Ord. Prof. Dr. Sayılı, Şam'da Memun zamanında kurulmuş olan Kasiyun Gözlemevi'nin de Şam'daki yerini belirlemeyi başarmıştır. Aynı şekilde Melikşah Gözlemevi'nin İsfahan'daki yerini de belirlemiştir. Onun Şam'daki gözlemevinin yeri ile ilgili belirlemesi biriki kısa belgeye dayanmaktaysa da, bunlar fevkalade açık ve seçiktir; kesin bir ifade taşırlar. Memun'un kurduğu bir gözlemevi ile ilgili olarak, Habbaş el-Hasib'in Beyruni'nin ve İbn Yunus'un verdiği açıklamalardan yararlanmıştı. Bu yazılardan Bağdat ve Şam'daki gözlemevlerinin (Kasiyun ve Şemmasiye) ilginç münasebetini de belirlemiştir. Bilindiği gibi, bu iki gözlemevinin ikisi de Memun tarafından kurulmuş olup, aynı zamanda hizmet veren iki kurumdur. Bunlardan Bağdat'taki daha erken tarihli olup, oradaki bazı önemli aletler Şam'a götürülerek orada kullanılmıştır. Bu iki gözlemevi daha çok geodezi çalışmalarıyla ilgilenmiştir. Bilindiği gibi, İslâm Dünyası'nda geodezi çalışmaları son derece önemliydi. Bu çalışmalar, aynı zamanda namaz vakitlerinin ve kible yönünün belirlenmesinde yardımcı oluyordu. Memun, özellikle geodezi çalışmalarıyla ilgileniyordu. Onun bir astronomlar heyeti göndererek, Sincar ve Tedmür arasında ölçümler yaptırıldığını ve yerin çapı ve çevresinin hesap edilmesini istediğini biliyoruz.

Observatory in Islam adlı eserin katkılarından bir de, Ortaçağda İslam Dünyası'ndaki gözlemevlerinin nasıl bir gelişim gösterdiği ve astronomi çalışmalarıyla gözlemevleri arasındaki münasebet gayet güzel bir şekilde gösterilmiştir. Bu nokta çok önemlidir, çünkü, İslâm Dünyası'nda astronomi çalışmalarının sadece geodezi çalışmaları ve namaz vakitlerinin belirlenmesinden ibaret olmayıp, sistematik bazı çalışmaların da mevcut olduğunu göstermektedir. Bu eser 1981 yılında Amerika'da Arno Press tarafından yayınlanmıştır. Bu da eserin 1960 yılında yayınlanmasına karşın, içindeki açıklamaların hala önemini koruduğunu, kitabın hala bilim dünyası için çok önemli olduğunu belgelemektedir.

Aydın Sayılı'nın gözlemevleriyle ilgili çalışmalarının onun bu konuyla ilgili diğer çalışmalarıyla bütünleştiğini söylemek mümkündür. Bunlar arasında Meraga, Gazan Han, Semerkant, İstanbul Gözlemevlerini saymak mümkündür. Bu gözlemevlerinden Gazan Han Gözlemevi bir vakıf yapısıdır; burada astronomi ile diğer disiplinlerin münasebeti de açık ve seçik bir şekilde gösterilmiştir.

Yine bu gözlemevlerinden III. Murad tarafından İstanbul'da kurulan İstanbul Gözlemevi ile ilgili Aleaddin Mansur'un konuyla ilgili bazı iddialarını, orada 16 gözlemcinin yaşadığını, bunlardan sadece Takiyüddin konusunda açık ve seçik bilgimiz olduğunu belirtmiştir. Takiyüddin bu gözlemevinin başmüneccimi ve devrin en önemli matematikçilerindedir. Onun çalışmalarını Batı'daki meşhur Tycho Brache'ninkile karşılaştıran ve özellikle de trigonometri açısından değerlendirmesini yapan Prof. Dr. Sevim Tekeli Takiyüddin'in trigonometri çalışmaları bakımından daha üstün olduğunu göstermiştir.

Bu gözlemevi adından da anlaşılacağı gibi, İstanbul'da III. Murad zamanında kurulmuş, ancak ömrü padişahın ömrü ile sınırlı kalmıştır. Bugün onun İstanbul'da nerede yapılmış olduğu konusunda bilgimiz yoktur; yaklaşık olarak bir iki yerde olabileceği ihtimali üzerinde durulmaktadır.

Bütün bunlara ilave olarak, İslâm Dünyası'ndaki bilimsel faaliyet konusunda araştırma yapan bilim adamlarının yazılarında bu esere işaret etmişler, onun açıklamalarını kendilerine destek olarak kabul edip, kullanmışlardır. Bu eser yayınlandıktan sonra, muhtelif bilim adamı onun hakkında tanıtma yazısı kaleme almıştır. Bu da bu kitabın Dünya'da ne kadar geniş bir yankı yaptığını bize gösteren bir başka delildir.

Eserdeki dipnotlar incelendiğinde, konu gereği olarak, yazarın daha çok kaynak eserlerden yararlandığı görülmektedir. Yazar daha çok olaylarla kaynaklar arasında uyum ya da zıtlıklar olup olmadığı

ve bunların birbirini destekleyip desteklemediklerine bakarak belli, problemlili konulara açıklık getirmeye gayret etmiştir.

Genel olarak, eser değerlendirildiğinde konusuyla ilgili vazgeçilmez bir kaynak niteliği taşıdığını söylemek mümkündür.

Birçok eserde bu kitaba işaret edildiği, ondan söz edildiği görülmektedir. Bunlar arasında aşağıdakiler örnek olarak verilebilir: Shigeru Nakayama, 'The Possibility of Scientific Revolution in the East—Specially in the Case of Astronomy' (Japanca), Scientific Revolution (Japanca dergi), 1961, s. 168, 186; C. Doris Helmann, British Journal for the History of Science, c. I, kısım 4, 1963, s. 304–695; J. Needham, Science and Civilisation in China, c. 4, kısım 2, 1965, s. 695; E.S. Kennedy, The Cambridge History of Iran, c. 5, 1958, s. 661; Abu'l-Kasım Kurbani, Naşaviname, Tahran, 1970, s. 4, 251; Kurbani, Naşaviname, Tahran, 1971, s. 8, 194; Kurbani, Riyazidinan-ı İrani ez Harezmi ta İbn Sînâ, Tahran, 1971, s. 60, 93, 333; David A. King, Journal of the History of the Astronomy, c. 4, 1973, s. 107, 110; The Legacy of Islam, Oxford, 1974, s. 488; Y. Dold-Samplonius ve S. H. Nasr, The Dictionary of Scientific Bibliography, c. 2, 1975, s. 24 ve c. 13, 1976, s. 514; Willy Harter ve David A. King, Journal for the History of Astronomy, c. 9, 1978, s. 202–203, 211, 213, 217.

George Saliba, "The First non-Ptolemaic Astronomy at the Maragha School adlı makalesinde (Isis, c. 70, 1979, s. 571–576) bu esere işaret ederek, ondan, el-Urdî'nin Kitab el-Hây' adlı eserinden alınma üç pasajı aktarır. Bu alıntıyı Bodlain Kütüphanesi'ndeki yazarı bilinmeyen bir yazma eserin doğru olarak belirlenmesinde kullanır. Bu eser, (Urdî'nin eseri) daha önce yanlışlıkla başka yazarlara ve bilhassa da, İbn Sînâ'ya atfedilmişti. Observatory in Islam adlı esere dayanarak, George Saliba, bu eserin, yani Kitab el-Hay'a'nın Meraga Gözlemevi'nin kurulmasından önce yazılmış olması gerektiği sonucuna varmıştır. Burada ayrıca, şu da ilave edilebilir: Meraga Gözlemevi'nin 'İlhanlı Cetvelleri'nin İbn Alam ve İbn Yunus'un Cetveleri üzerine temellendirildiği Sayılı'nın söz konusu eserinde bilim ve astronomi tarihçilerinin dikkat nazarına sunulmuştur ve bu tezin doğruluğu gösterilmiştir. Burada bu tip açıklamaların ancak eldeki malzmeden edinilen bilgi ile mevcut bilginin tezatlarından elde edilmiş olduğu da bir gerçektir. Eğer böyle hareket edilmezse, İbn Alam'da da görüldüğü gibi, uzun zaman gerçek anlaşılmadan kalır.

Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı'nın çalışmaları arasında 'İslâm Dünyası'nda hastaneler' konusu önemli bir yer işgal eder. İslâm Dünyası'ndaki ilk hastanelerle yakından ilgilenen hocamız, çalışmalarıyla belirlemiş olduğu ilk yedi hastaneyi bize tanıtmıştır. Bu konu, yukarıda da işaret edilmiş olduğu gibi, onun doktora çalışmalarının bir

parçasını meydana getiriyordu. Daha sonra bu konuyla tekrar ilgilenen A. Sayılı, bu hastanelerden beşinci ve altıncı hastanenin Kahire'de, Türk idareciler tarafından kurulmuş olduğunu saptamıştır. Bunlar, diğer hastanelerden bazı önemli temel farklar gösteriyordu. Bunlardan biri, beşinci hastane olup, I. Mütevekkil'in (847-861) vezirlerinden Feth b. Hakan adlı bir Türk kumandan tarafından yaptırılmıştı. Diğer, altıncı hastane ise, Kahire'de kurulmuş olan Tolunoğulları adlı Türk Devletinin idarecisi Ahmed b. Tolun tarafından kurulmuştu. Bu hastahane bazı bakımdan daha sonraki hastanelere örnek teşkil etmiştir. Bu hastanede farklı hastalıkların tedavisine ayrılmış farklı kısımlar bulunmaktaydı; hastanede tedavi parasızdı. Bu hastanenin özelliklerinden biri de temizlik kurallarına büyük önem verilmesi idi. Hastaneye yatarken hastaya, bu hastaneye mahsus elbiseler giydiriliyordu. Ayrıca bu hastane külliye özelliği taşıyordu. Daha sonra Bağdat'ta kurulan yedinci hastane diye bilinen Aduddöle'nin kurduğu hastaneye bu hastane model teşkil etmiştir.

A. Sayılı, UNESCO'nun 1979 yılında Pakistan'ın Ravalpindi şehrinde tertiplenen Bilim ve Felsefe Tarihi Kongresinde bu konuda bir bildiri sunmuş (International Congress of the History of Science and Philosophy (8-13 Aralık 1979)); kongrede konuyla ilgili görüşleri dolayısıyla, büyük tepki ve takdirleri üzerine çekmiştir. Belgelere rağmen bazı Arap bilim adamları bu hastanelerin Türkler tarafından kurulduğunun söylenmesine karşı çıkmışlardır.

Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı'nın önemli çalışmalarından biri de, 'Hayatta En Hakiki Mürşid İlimdir' adlı eseridir. Eser, Milli Eğitim Bakanlığı adına açılan bir yarışma için hazırlanmış olup, başarılı bulunarak Milli Eğitim Bakanlığı adına 1948 yılında basılmıştır.

Eser Atatürk'ün 'Hayatta En Hakiki Mürşid İlimdir' sözünün anlamından hareket ederek, bilim nedir; bilimsel yöntem nedir; bilim ve toplumun birbirleriyle münasebeti, bilim ve teknolojinin belirlenmesi ve karşılıklı münasebeti hakkında bilgi vermektedir. Yazara göre, teknoloji tek başına ancak günlük ihtiyaçlara cevap verebilir ve bilimsel çalışmalar olmaksızın, teknoloji tek başına kısa zamanda kendini tüketir; kendini tekrar etmeye başlar; yenilik kaydedemez. Halbuki bilim destekli olduğu takdirde ilerleme şansı vardır; bilimin ilerlemesine paralel olarak, sürekli olarak kendini yeniler. Bu gelişme ister istemez bilimi etkiler; bilim yani, daha iyi teknik imkânlar sayesinde daha hızlı ilerler. O halde bilim tekniğin gelişmesinde vazgeçilmez bir temel unsurdur.

Bilim, A. Sayılı'ya göre, toplumun ilerlemesi ve gelişmesi için de son derecede gerekli bir temel unsurdur; hatta toplumu şekillendiren temel ögedir. Bilim sadece toplumun maddî gelişiminde etken olma-

yıp, manevî olarak da inhitatını engelleyen; onun yüce değerlere sahip olmasını sağlayan önemli bir temel etkidir. Bilim toplumdaki ahlakî değerlerden sorumludur. İnsan doğuştan uygar olarak doğmaz; yaşadığı toplum içinde şekillenir. Uygarlık tek tek başarılarla sahne olabilir, halbuki kültür bir bütündür. Adalet hissi, insanlık duygusu kültürün birer tezahürleridir. Dilin gelişmiş olması da bir kültür tezahürüdür; insanın düşünce ufkunu açar; düşünceye paralel olarak eğitim ve öğretimde de belli adımlar attığını, şehirleşmenin ona paralel bir gelişim gösterdiğini, görüyoruz. Örneğin eski devirlerdeki ulaşımına bağlı geliştirilmiş önlemlerle modern ulaşım vasıtalarının getirdiği toplum düzeni tamamen farklıdır. Radyo, telsiz, telefon ve televizyon gibi bazı teknik imkân- ki bunların temelinde ondokuzuncu yüzyıl biliminin gelişmeleri yatar- günümüz toplumunu ve yaşam şeklini şekillendirmiştir.

Bilimin gelişmesi toplumda bir taraftan işbölümünü, farklı meslek gruplarını, güzel anlayışını, dini uygulamaları, gelenek ve göreneklerimizizi etkilemiştir, yeni tip bir toplumun ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı, bu eserinde uzun uzun teknoloji ve bilim arasındaki fark ve ikisi arasındaki karşılıklı münasebetler üzerinde durur. Ona göre, teknoloji daima bilimden çıkmaz, kendi kendine gelişebilir, ancak bilim destekli olmadığında, bilimin desteğini sağladığı zamanki kadar hızlı olmadığı gibi, sistemli de değildir. Bilim desteği olmaksızın ilerleyen teknolojiye örnek olarak Moğol ordusundaki silahları verebiliriz. Deneme yanılmayla minerallerin özellikleri hakkında bilgi edinilebilir. Ancak onsekizinci yüzyıldan sonra minerallerin özellikleri daha sağlıklı olarak incelenmeye başlamıştır. Bir başka ifade ile ancak metalurji konusundaki çalışmalarla, yapılan silahların daha sağlam ve daha kullanışlı olması mümkün olmuştur. Aynı zamanda fizik konusundaki bazı bilgilerin da ortaya konmasıyla silah teknolojisi belli gelişme kaydedebilmiştir.

Burada fizikle ilgili bir noktaya dikkati çekmek gerekir. Bilindiği gibi, onyedinci yüzyılda Avrupa'da görülen savaşlar dolayısıyla değişik tabanca ve tüfek tipleri denenmiştir. Bu arada, mermi yolu ile ilgili fizik çalışmaları yapıldığını görüyoruz. Bunlardan biri de meşhur fizikçi Galileo Galilei'ye aittir.

Aynı şekilde, teknolojinin gelişmesi, diğer bilim dallarında da etkin olmuştur. Ayrıca, bilimin gelişmesinde bazı günlük ihtiyaçlar da rol oynamış olabilir. Bunlardan biri olarak takvim çalışmaları zikredilebilir.

Burada Sayılı, sihir, büyü ve benzeri uygulamaların bilimin gelişmesinde herhangi bir müsbet etkisi olabileceğini kabul etmemektedir. Bilim, tersine bu gibi uygulamalardan kurtulduğunda ancak olumlu yönde önemli adımlar atmaya başlamıştır. Bunlar bilimsel faaliyete destek olmaktan uzaktır.

Yine bu eserde, sistemli bir bilginin hangi şartlarda ortaya çıktığını tartışırken, bilimsel faaliyetin ancak rasyonel şuuruyla şekillenmesiyle mümkün olduğunu vurgulamıştır. Değişik toplumlarda bilgi mevcut olabilir, ancak bunlara bilimsel bilgi demek mümkün değildir. Bunlara bir örnek olarak ilkel Afrikalı kabileler verilebilir. Onlarda belli konularda bilgi vardır. Ancak bu onların akıl yürütmekten yoksun olması demek değildir; insanın belli gelişim adımlarını atması gereği de açık ve seçik olarak ortadadır. İlkel insanın sağlıklı bir şekilde akıl yürütmesini engelleyen bazı peşin hükümler, batıl itikatlar, ve benzerlerinden kendilerini kurtarmış; bağımsız hale gelmiş olması gerekir.

O halde, yazara göre, bilim ve teknoloji arasında belli bir münasebet vardır. Bu münasebet, nazarı bilimlerle tatbiki bilimler arasındaki münasebete benzetilebilir. Aslında bilim ve teknolojinin yolu mahiyet itibarıyla aynıdır, teknolojide sonuçlar münferittir, halbuki bilimin sonuçları genel geçerlilik özelliği taşır. Bütün bu çalışmalar toplumun değişmesinde, gelişmesinde en önemli amildir.

Uygarlığın ilerlediği ölçüde, bilimin insanın hayatındaki rolü önem kazanır. Bir toplum ne kadar kendisine rehber edinmiş ise, o kadar ona bağımlılığı artar. Toplum ne kadar kendine yol gösterici olarak bilimi kabul etmişse, o kadar ilerleme şansı vardır, gelişmesini garanti altına almıştır. Kısaca Atatürk'ün de ifade etmiş olduğu gibi, 'hayatta en hakiki mürşid ilimdir'.

Ord. Prof. Dr. A. Sayılı'ya göre Atatürk'ün bu sözü belli özellikteki toplum için doğrudur, demek mümkün değildir. Burada din, dil, ırkın etkin olmadığı ifade edilmek istenmiştir. Çünkü bilim genel geçerliliğe sahip hükümlerden meydana gelir. Geçmişte bu böyle olmuştur, gelecekte de böyle olacaktır.

Sonuç olarak, kitapta şöyle kaydedilmektedir: 'bilimin insan hayatına etkisinin ve insan hayatındaki öneminin, zamanla, aynı yönde ve düzgün bir gelişme seyri ile arttığı, şüphesiz ki, tarihin en kapsamlı, en sürekli, ve bütün tarih, hatta tarih öncesi çağlar göz önünde bulundurulunca, en sürekli etki yapmış olan bir olayı ve bütün insan hayatı için doğrulanan bir gerçeğidir. Tarihin akışı ile bilimin bu etkisinin daha açık ve seçik olarak kendini gösterdiğine bakılırsa, şimdiye kadar geçmiş olan çağlar için istisnasız doğru olan

bu sözün gelecek için büsbütün doğru olacağını, Atatürk'ün bu vecizesinin ölümsüz olduğunu tereddütsüz söyleyebiliriz. (A. Sayılı, Hayatta En Hakiki Mürşid İlimdir, Ankara 1948, s. 194).

'İlk Öğretim' adlı dergide (c. 14, I Ağustos 1949, no: 275, s. 9622, 3624), Isis'te (c. 40, 1949, s. 286), Halil İnalçık'ın Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi (Belleten, c. 27, 1963, s. 630) adlı makalesinde bu esere işaret edilip, modernleşmenin genel olarak, dil, din, ırk farkı olmaksızın uygarlıkları dinamizme hazırladığı belirtilmiştir.

Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı'nın başlıca eğilimlerinden biri de kültürler arasındaki bağları belirlemektir; özellikle de Doğu ve Batı kültürleriyle, Türk kültürünün temellerinin belirlenmesini ve seyrini ele alıp, inceliyor, karşılıklı etkileşimleri belirlemeye çalışıyordu. O, XII. yüzyıldan itibaren yapılan çevirilerle Doğu ve Batı kültürlerinin karşı karşıya gelmiş olduklarını ifade etmiştir. Onikinci yüzyıla kadar karanlık çağda yaşayan bilim adamları, bu çeviriler sayesinde yeni bir bilim, felsefe ve tıp bilgisiyle temasa gelmişlerdir. Bu harekete Batılılar Rönesans adını vermişlerdir. Aynı şekilde, Batı'nın İslâm ülkeleri ile teması sürmüştür. Osmanlılar, ondördüncü yüzyıldan itibaren Batı ile daha çok siyasî yönden temas halinde olmuştur. Osmanlıların Batı'nın biliminden etkilenmesi onyedinci yüzyıla tarihlenir. Sayılı, 'Galile, Harvey ve Kopernik gibi bilimin gelişmesini doğrudan etkilemiştir, diyebileceğimiz bilim adamlarının yaşadığı dönemde, Osmanlıların Batı'dan etkilendiğini gösteren deliller vardır', diyor. Batı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun arasındaki bilimsel münasebet konusunda onun muhtelif makaleleri vardır. Bunlardan birisi Belleten'de yayınlanmış olan III. Murad'ın İstanbul Rasathanesi'ndeki Gök Küre ve Avrupa ile Kültürel Münasebetler (c. 25, 1961, s. 397-445) adlı makalesidir. Burada o, İslâm Dünyası'ndaki bilimsel faaliyetin gerileme nedenlerini tartışır. Aslında, Sayılı, aynı konuyu daha ayrıntılı olarak, bazı başka makalelerinde de tartışmıştır. Bunlardan, İslâm Dünyası'nda Bilimsel Faaliyetin Yavaşlamasının Belli Başlı Temel Sebepleri (Araştırma, c. 1, 1963, s. 5-71) adlı makalesinde ayrıntılı bilgi bulmak mümkündür. Yukarıda da belirtilmiş olduğu gibi, yazar bu konuyla daha doktorası sırasında ilgilenmeye başlamış ve İslâm Dünyası ve Türklerde, bilimsel faaliyetin şekillenmesinde ve gerilemesinde ne gibi etkenlerin rol oynadığını ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. Burada söz konusu edilen yazılarında ise daha çok Batı'nın, gerilemekte olan İslâm topluluğuna ne gibi etkileri olduğu konusu üzerinde durulmaktadır. İlk makalede konu daha çok astronomi aletleri ve çalışmaları açısından ele alınırken, ikincisinde, bazı spesifik örnekler ele alınıp, açıklanmışsa da, konu daha çok ana hatlarıyla tartışılmıştır. Birinci makalede söz ko-

nusu olan gözlemevi, Osmanlı İmparatorluğu'nda onaltıncı yüzyılda kurulmuş olan meşhur İstanbul Gözlemevi'dir. Burada bulunan aletler, genellikle, astronomi tarihçileri tarafından Batı'daki benzerleriyle mukayese edilmiş; sonuçta Osmanlı İmparatorluğu'nda bu dönemdeki astronomi aletlerinin, Batı'daki benzerlerinden çok da farklı olmadığı belirlenmiştir. Bir başka ifade ile, bu gözlemevindeki aletler, Batı'da Thycho Brache'nin gözlemlerini yürüttüğü gözlemevinden teknik olarak çok farklılık göstermez, başka bir deyişle, Batı ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bilimsel faaliyet ve teknoloji henüz büyük bir farklılık sergilemez. Ancak bu farkın oluşup, zaman içinde büyüdüğü ve onyedinci yüzyılda farkedilir hale geldiği belirlenmektedir.

Bu etkiyi en erken gözlediğimiz alan ise, bugünkü bilgilerimiz ışığında, anatomi olmaktadır. Avrupa'da, onaltıncı yüzyıl rönesansının şekillendirdiği çalışmaların onyedinci yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda etkin olduğunu söylemek mümkündür.

İkinci makalede, bilimin gelişmesi için gerekli şartlar tartışılıp, bunların onikinci yüzyıl Batı ve İslâm Dünyası'ndaki farklı gelişim çizgisi karşılaştırılmıştır. Sayılı'ya göre, bilimsel faaliyetin genellikle bir grafiği vardır; toplumlar belli bir süre bilimsel faaliyeti gerçekleştirirler; bu potansiyele sahiptirler; daha sonra tedricen bilimsel faaliyet eski canlılığını kaybeder. Bu eski uygarlıklarda, İslâm Dünyası'nda ve daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda da böyle olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu yeni gelişmelere ayak uydurabilirdi, ancak bunun için, tıpkı daha önce, Batı'nın ve İslâm Dünyası'ndaki bilimsel faaliyetin başlangıcında olduğu gibi, bilimsel bilgiyi sağlıklı çevirilerle elde etmesi gerekiyordu. Aynı şekilde, eğitim sisteminde ve din anlayışında belli reform hareketlerinin şekillendirilmesi gerekiyordu.

Bu çalışmalarının yanı sıra, Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı, bilimin nasıl ve hangi şartlarda teşekkül ettiğini incelemiştir. Bu araştırması sonrasında, o, din, bilim, sihir ve büyü'nün birbiriyle olan münasebetini incelemiştir. Bilindiği gibi, bilimin beşiği olarak Klasik Yunan kabul edilmiştir. Ancak Sayılı'ya göre, bunun doğru olması söz konusu değildir. Mısır ve Mezopotamya gibi Eski Uygarlıklar üzerinde yapmış olduğu çalışmalarla, bilimin hangi şartlarda ve nerede başladığı sorularına cevap aramıştır. Bu konuda kaleme almış olduğu 'Mısır ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi, Tıp' adlı eserinde, eserin adından da anlaşılacağı gibi, yazar, esas itibarıyla, Mısır ve Mezopotamya'da matematik, astronomi ve tıp adına yapılan çalışmaları ele alır, bu konulardaki bilgilerin sistematik bir bilimsel faaliyet olarak değerlendirilip değerlendirilmeyeceğini irdeler. Değişik görüş açılarından konuyu tartışır. Daha sonra bu uygarlıklarda verilen bilgi-

leri Klasik Yunan'daki ilgili konularda verilen bilgilerle karşılaştırır. Bilindiği gibi, genel olarak bilimin Klasik Yunan'da başladığı kabul edilmiştir. Bu eserde verilen açıklamalar ve özellikle eserin son kısmında yapılan karşılaştırma, Mısır ve Mezopotamya'nın bilim tarihinin belirlenmesi açısından önem taşır.

Biz söz konusu eserde, günümüz bilim mirasının köklerini daha sağlıklı olarak öğrenebiliyoruz. Eski uygarlıklardan Mısır ve Mezopotamya'nın bu mirasta ne kadar payı olduğunu belirlememiz mümkün olmaktadır.

Eserde karşılaştırma yapılırken münferit örneklerden kaçınmaya gayret edilerek, daha çok sistematik bilim dendiğinde anlaşılan genel prensiplerin bu uygarlıklarda ne kadar tahakkuk ettiği belirlenmeye çalışılmıştır. Örneğin, sistematik geometri dendiğinde daha çok açı geometrisi anlaşılmaktadır. Yazar, bu prensibin özellikle Mezopotamya'da mevcut olup olmadığı konusunu tartışır. Çünkü özel hallerle yapılan çözümler, konuyla ilgili bilginin yaygın olarak o uygarlıkta bilinip, kullanıldığını göstermez.

Ord. Prof. Dr. Sayılı, daha önce de belirtilmiş olduğu gibi, İslâm Dünyası ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bilimsel faaliyetlerle yakından ilgilenmiş ve bu uygarlıkların matematik, astronomi, fizik, kimya ve tıp çalışmalarıyla ilgili ayrıntılı incelemeler yapmıştır. Bu incelemeleri sırasında, özellikle İslâm Dünyası'ndaki çalışmalarını değerlendirirken, daha önceki çalışmalarla, bilhassa Yunan'da yapılan çalışmalarla ayrıntılı bir şekilde karşılaştırmaktan geri kalmamıştır. Bu incelemeleri sadece gelişme ve ilerleme dönemlerini kapsamaz, aynı zamanda gerileme ve onun sebeplerini de belirlemeye çalışmıştır.

Bu incelemeleri sırasında zaman zaman, konunun gereği olarak, bilim ile din ve felsefe arasındaki münasebete de temas etmekten geri kalmamıştır. İslâm Dünyası gibi teokratik toplumlarda din ve felsefe arasındaki münasebetlerin belirlenmesi gerekir. Bu konudaki toplumun tutumu, bilim karşısındaki tutumun da belirlenmesinde etkin olmuştur. Bu konuyla ilgili muhtelif yazısında Sayılı, aynı zamanda, eğitim kurumları üzerinde durmuştur. Bu sistem daha sonra, Batıda öğretim kurumlarının şekillenmesinde etkin olmuştur.

Ord. Prof. Dr. Sayılı'nın bütün yukarıda söz konusu edilen çalışmalarının yanı sıra araştırmalarında daima öncelik taşımış olan bir konu, Türklerde bilimsel faaliyet, kültürleri, etkileşimleri, bugünkü bilime yaptıkları katkılar, İslâm Dünyası'nda Türklerin bilimsel faaliyetinin önemi ve yeri olmuştur. Bu konuya ilgisi ve çalışmaları, yukarıda da belirtilmiş olduğu gibi, daha henüz bilim tarihi araştırmalarının başında, doktorasını yaparken başlamış ve zaman içinde bu

konuya olan ilgisi gittikçe artmıştır. Son çalışmalarının hemen hepsi bu konu üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu konuyla ilgili olarak, bazı o güne kadar Arap ya da Acem olarak kabul edilen bilim adamlarının milliyetini tesbit etmeye gayret etmiştir. Bunlardan biri Ebu Reyhan el-Beyrunî'dir. Onun *Saydana* adlı eserinde verdiği açıklamalara dayanarak, bu büyük bilim adamı ve kültür tarihçisinin Türk olduğunu göstermiştir. Ayrıca, aynı derecede açık ve seçik olmasa da aynı paralelde çalışmaları İbn Sînâ için de yaptığı söylemek mümkündür. Yine Türk kökenli bilim adamlarından Abdülhamid b. Türk ve Harezmi ile ilgili ayrıntılı çalışmaları vardır. Onun bu konuya ilişkin çalışmaları arasında Farabî ile ilgili çalışmalarını ve 'Bilimde ve Ortaçağ İslâm Dünyasında Türklerin Yeri' konularındaki makaleleri örnek olarak zikredebilir.

Bu incelemelerin erken tarihli olanları daha çok kaynak çalışmaları şeklinde belirirken, daha geç tarihli olanları mukayese ve mevcut bilgi ve araştırmalara dayalı değerlendirme niteliğini taşır. Bunlara en güzel örneklerden biri, Erdem Dergisi'nde çıkmış 'Bilimde ve Ortaçağda İslam Dünyasında Türklerin Yeri' adlı makaledir. Bu çalışmalarda sadece genel olarak bilimsel faaliyetler değil, aynı zamanda muhtelif kurumların gelişimi de göz önünde bulundurulmuştur. Bu kapsam dahilinde olmak üzere, kurulan muhtelif gözlemevleri, hastaneler ve medreseler de ele alıp açıklanmıştır.

Türklerin bugünkü bilimin oluşmasında etkin olduğu ve Dünya kültür hareketlerinde belli bir yeri olduğu görüşü ile ilgili muhtelif eserler vardı. Bunlar arasında Ahmet Caferoğlu'nun Türk Dili Tarihi (c. I, İstanbul 1970), George Sarton'un Introduction to the History of Science (c. 1, kısım I, Baltimore 1974), Ramazan Şeşen'in Hilafet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri (Ankara 1967), Gerhard Doerfer'in Woher Stammte Ibn Muhanna (Archeologische Mittellungen aus Iran Folge, c. 9, s. 248), H. D. Yıldız'ın İslâmiyet ve Türkler (İstanbul 1976), Mehmet Fuat Bozkurt'un Untersuchungen zum Bojnard-Dialekt des Chorasantürkischen (Göttingen 1975, s. 2) sayılabilir. Aynı paralelde A. Sayılı'nın müşterek ve müstakil yazıları vardır. Müşterek olanlardan biri Prof. Richard Fye ile birlikte hazırlamış olduğu 'Selçuklulardan Önce Ortadoğuda Türkler' adlı makalesidir (Belleten, c. 10. 1964, s. 97-131).

Ord. Prof. Dr. Sayılı, İslâm Dünyası'nın kuzeybatı bölgesinin nisbeten daha verimli bilimsel çalışmalara sahne olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre, bu yörede fevkalade dikkate değer bilim adamları ve düşünürler yetişmişlerdir. Bunlardan bir kısmı Orta Asya kökenlidirler. Ancak bu bilim adamlarının milliyetini belirlemek fevkalade zordur. Ancak şu kadarı da malumdur ki, bu bilim adamları

nın yetiştiği bölgeler Türklerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerdir. Dolayısıyla, bu bilim adamlarının Türk olma olasılığı fevkalade yüksektir. İbn Alam veya Farabî ya da Abdulhamid b. Türk için böyle bir tereddüt söz konusu değildir, çünkü onların adları sayesinde bunu belirlemek gayet kolaydır. Bunlar gibi adları vasıtasıyla milliyetlerini rahatlıkla belirleyebildiğimiz bilim adamları bize Türklerin İslâm Dünyası'ndaki bilimsel faaliyete katkılarını açık ve seçik bir şekilde göstermektedir.

Aslında Türkler sadece İslâm Dünyası'nda değil, daha önceki devirlerde ve daha sonraki dönemlerde de bilime yakın ilgi duymuşlardır. İslâm Dünyası'nda bilim adına bir inhitatın yaşandığı ondört ve onbeşinci yüzyılda bile, Türklerin Asya'da önemli bilimsel çalışmalar yaptığı gözlenmektedir. Bunun en güzel örneklerinden biri hem devlet adamı hem de seçkin bir bilim adamı olan Uluğ Bey'dir. O, özellikle astronomi ile ilgilenmiş ve bu çalışmalarını da bir eserinde, Zic'inde toplamıştır. Aynı şekilde önemli bilim adamlarından Kadızade-i Rumî'nin de astronomi konusunda önemli çalışmaları vardır. Türkler aynı zamanda, İslâm Dünyası'ndaki bilginin gelişip ilerlemesinde Osmanlılar zamanında da katkı yapmayı sürdürmüşlerdir. Hatta Asya'daki belli başlı bilim adamı ve düşünürlerin onbeşinci yüzyılda, Fatih tarafından İstanbul'a davet edildiğini görüyoruz. Bunlar arasında Ali Kuşçu zikredilebilir.

Ayrıca, yukarıda da ifade edilmiş olduğu gibi, ondördüncü yüzyıldan itibaren müstakil bir devlet olarak bilime önemli katkılarda bulunan Osmanlı Türkleri müteakip yüzyıllarda, yaklaşık onyedinci yüzyıl başlarına kadar bu çalışmalarını sürdürmüşlerdir, ancak bu yüzyıldan itibaren Batıdaki bilimsel faaliyetlerde görülen gelişmeye paralel çalışmalara Osmanlı İmparatorluğu'nda rastlanmamaktadır. Onaltıncı yüzyıldaki bilimsel bilginin Osmanlılarda ve Batı'da hemen aynı seviyede olmasına karşın, müteakip yüzyıllarda aradaki mesafenin Osmanlılar aleyhine arttığını söylemek gerekir. Bunun sonucu olarak, Osmanlı İmparatorluğu, Batıdaki bilimsel faaliyetin sonuçlarının en kısa zamanda Türkiye'ye aktarılması için bazı çalışmalar yapmaya başlamıştır ki, bu hareketlerin bütününe Batılılaşma hareketleri denmektedir. Bu konuyla ilgili olarak Profesör Sayılı muhtelif yazılar kaleme almıştır. Bunlar arasında Erdem'in I. sayısında çıkan İngilizce makalesini örnek olarak zikredebiliriz. 'The Place of Science in the Turkish Movement of Westernisation, and Atatürk' adlı bu makalesinde, o, İslâm Dünyası'nın gerilemesindeki belli başlı etkenleri tartışır, bunun sadece tek boyutlu bir hareket olmadığını, siyasi ve ekonomik boyutlarının da bulunduğunu belirtir, Batı ve Doğunun yapılanmasında ne gibi farklar bulunduğunu sorar, Hıristiyanlı-

ğın din karşısındaki tutumu ve onikinci yüzyıldan sonra Batıda gelişen din anlayışındaki farklılaşmadan söz eder. Batılılaşmanın ilk adımı olarak kabul edilen onsekizinci yüzyılda kurulan askerî mühendishanelerden başlar, bu okulların kuruluş gayesini, ele alıp anlatır. Bunların yanı sıra, Osmanlı İmparatorluğu'nda Batılılaşma adına atılan adımlardan söz eder. Bunlar arasında matbaanın kuruluşu da vardır.

Bunların yanı sıra, yine aynı makalede, Sayılı, Osmanlı Devleti'nde o devirde yaşamış bilim adamı ve düşünürlerden, onların çalışmalarından, kaleme aldıkları eserlerinden söz eder. Bunlar arasında Katip Çelebi, İsmail Kalfazade, Çinarî, Ömer Şifaî hakkında bilgi verir. Ondokuzuncu yüzyılda, Batılılaşma hareketleri daha yoğunlaşarak ve yaygınlaşarak devam etmiştir. Bu arada, söz konusu yazıda, sadece bazı bilimsel eserlerin tercümesi ya da bazı konularda yazılan bilimsel eserler ve bazı Batılı modelde kurulan okullar, ve daha sonra, bu okullarda yapılan revizyon hareketlerinden söz edilmekle kalmamış, aynı zamanda, bu dönemde kurulan yeni bazı sanai kuruluşlardan da bahsedilmiştir. Bunlar arasında, Zeytinburnu'nda kurulmuş olan doküma tesislerinden ve Osmanlılarda bu dönemde kurulan diğer bazı endüstri kurumlarından da söz edilmiştir. Daha sonra, kronolojik olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı etkisiyle yapılan değişiklikler ele alınıp, tartışılmış, bu arada bu dönemlerde Batı'da kaydedilen önemli gelişmeler de verilmiştir. Bu değişim zincirinin son halkasını ise, Atatürk şekillendirmiştir. Yazarın da belirmiş olduğu gibi, Atatürk'le birlikte Türkiye önemli bir zihni değişikliğe tâbi tutulmuştur. Bir taraftan, siyasi birlik, iktisadi istikrar sağlanmaya çalışırken Atatürk'ün önderliğinde atılan önemli adımlarla yeni Türkiye Cumhuriyeti şekillenmiştir.

Prof. Sayılı'nın incelemeleri arasında belli konulara hasredilmiş olanlar da yok değildir. Bunlar arasında matematikle ilgili olarak Abdülhamid b. Türk ve Harezmi'nin cebir çalışmaları konusundaki incelemelerini örnek olarak zikredebiliriz. Her iki bilim adamı da ikinci derece cebir denklemleri için geometrik çözüm teklif etmişlerdir. Her ikisi de aynı dönemde yaşamıştır, her ikisinin de *Cebir* adını taşıyan bir eseri vardır. Sayılı bu konudaki çalışmalarıyla Harezmi'nin aslında bu çözüm yöntemini bulan kişi olmadığını söyler. Daha sonra Roshdi Rashed de bu konuyla ilgilenmiş ve aynı görüşü ifade etmiştir (*l'Idée de l'Algebre selon al-Khwarazmi, Fundamenta Scientiae*, c., no: 1, 1983. s. 87-100). Aynı şekilde, Fuat Sezgin de aynı konuya değinmiştir. Sayılı, dokuzuncu yüzyılın seçkin matematikçilerinden olan Sabit b. Kurra'nın Pitagoras'ın meşhur teoremi için teklif ettiği genelleme konusundaki çalışmalarını da bilim alemine tanıtmıştır.

Onun gerek Harezmi ve İbn Türk, gerekse Sabit b. Kurra konusunda yapmış olduğu çalışmalar matematik ve bilim tarihçileri arasında büyük ilgi uyandırmıştır. C. B. Boyer (Isis, c. 57, 1964, s. 68-70) ve Christopher J. Soriba (Isis, c. 57, 1966, s. 56-66) Sabit b. Kurra'nın geliştirdiği çözümün Batı'daki ilk izlerini belirlemeye çalıştılar. B. A. Rosenfeld ve A. T. Grigorian, Dictionary of Scientific Biography'de (c. 13, 1976, s. 293) ondan söz etti. C. B. Boyer History of Mathematics (1968, s. 257-259) Abdülhamid b. Türk'ün matematik çalışmalarından bahsetmiştir.

Abdülhamid b. Türk'ün Arapça metni Prof. Ahmed b. Aram tarafından Farsça olarak yayınlanmıştır (Risale-ı der Cebr ve'l- Mukabele, te'lifi Abu'l-Fadl Abdülhamid ibn Türk el-Ceyli, Mecelle-i İlmî, no: 11 ve 12, seri 3, 1342/1968). Abu'l-Kasım-i Kurbanî de Riyazededanani İran ez Harezmi ta İbn-i Sînâ'da Sayılı'nın Abdülhamid ibn Türk'le ilgili eserine işaret etmiştir. (Tahran, 1971, s. 30-31). Fuat Sezgin de meşhur eseri, Geschichte der Arabischen Schriftungs'da (c. 5, 1974, s. 241-242) bu esere işaret etmiştir. Sayılı'nın Abdülhamid b. Türk adlı kitabı konusunda Revue d'Histoire des Sciences'da (c. 18, 1965, s. 123-124) ilgili yazı hakkında bir tanıtım yazısı çıkarmıştır. Sabit b. Kurra'nın Pitagor teoreminin genellemesi konusunda, Sayılı ilk defa 1956 yılında Bilim Tarihi Cemiyetinin New York'ta yapmış olduğu yıllık Toplantısında verdiği bir bildiri de bilgi vermiştir. (American Historical Review, c. 62, 1957, s. 797).

Sayılı'nın matematik tarihiyle ilgili incelemeleri arasında el-Kuhî'nin klasik Yunan geometri problemlerinden bir açının üçe bölünmesi konusunda teklif ettiği çözüm de vardır. Yine onun bu konudaki incelemelerinden biri de Beyrunî'nin trigonometri çalışmaları ile ilgilidir.

Ayrıca Kuhî'nin sonsuz hareket konusunda yaklaşımını ve saf matematik temeline dayalı açıklamalarını inceleyen Ord. Prof. Dr. A. Sayılı, bu konudaki Batıdaki ilk benzeri yaklaşımların Giovanni Battista Benedetti tarafından verildiğini belirlemiştir. Bu konuda kaleme aldığı makalesinden Dictionary of Scientific Biography (c. 11, 1975, s. 241) söz edilmiştir.

Ord. Prof. Dr. A. Sayılı astronomi tarihi ile de ilgilenmiştir. Daha önce söz konusu edilen 'Observatory in Islam' adlı eseri bunun güzel bir örneğidir. Bu eserin yanı sıra o, yine daha önce söz konusu edilen onun Mısır ve Mezopotamya'daki bilimsel faaliyetlerle ilgili eserinde uzun uzun bu eski uygarlıkların astronomi çalışmalarının değerlendirmesini yapmıştır. Bu arada, eserin sonuç kısmında yapılan değerlendirmede, o, Thales'in Güneş tutulmasını tahmininin

aslında Mezopotamya'dan öğrenmiş olduğu bilgiler ışığında değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Çünkü ona göre, Mezopotamyalılar, tabletlerinde Güneş tutulmasını bildiklerini ve hatta onun hangi periyodlarla tutulduğuna dair bilgi vermişlerdir. Bu ülkeye giden Thales bir bilim adamı ve bir düşünür olarak bu bilgilerden yararlanarak, M. Ö. 585'de Güneş'in tutulacağını haber vermişti. Sayılı'nın bu iddialarının daha sonra, W. Hartner'in Centaurus'ta (c. 14, 1969, s. 60-71) ve Asgar Aaboe'nin Journal for the History of Astronomy (c. 3, 1972, s. 105-18) adlı derginin çıkan yazılarıyla desteklediklerini görüyoruz.

Ord. Prof. Dr. A. Sayılı, birçok astronomi tarihçisinin kayıp olarak kabul etmiş oldukları el-Hazini'nin astronomi aletleriyle ilgili kaynak olarak kabul edilen eserini Tahran'daki Sipahsalar Kütüphanesi'nde bulmuştur. Eser diğer iki kitabın arasına suni bir şekilde sıkıştırılmıştır. Sayılı'nın bu konudaki yayınından sonra E. S. Kennedy (Journal of Near Eastern Studies, c. 20, 1961, s. 103) ve Robert E. Hall (Dictionary of Scientific Biography, c. 7, 1973, s. 336, 348, 350) de bu yayına işaret etmişlerdir. Bu konuda A. Kurbanî'nin Rizayidan-ı İranî ez Harezmi ta Ibn Sînâ (Tahran 1971, s. 92-93) adlı eserinden yararlanılabilir.

Sayılı, astronomi tarihi ile ilgili olarak Kopernik'in çalışma ve başarılarını anlatan İngilizce bir kitap hazırlamıştır (Copernicus and His Monumental Work). Aynı kitabın nisbeten kısa bir nüshası da Türkçe olarak hazırlanmıştır. Burada Kopernik'in uzun zamandır mesele yaratan, bazı anlaşmazlıkları, sistemi temelinden değiştirmek suretiyle nasıl bir çözüm getirdiği anlatılmaktadır.

Bilindiği gibi, Eski uygarlıklar yer merkezli sistemler kabul etmişlerdir. Bu sadece Mezopotamya'da veya Hint ya da Çin Uygarlıklarında değil, aynı zamanda nisbeten daha geç tarihli olan Yunan Uygarlığında, hatta bilimin önemli adımlar attığı Hellenistik Dönemde bile böyle olmuştur. Bu eserlerin etkisi ile, İslâm Dünyası'nda da, yapılan bütün astronomi çalışmalarına ve kurulan gözlemevlerine ve de bu alanda kaydedilen bütün gelişmelere rağmen, yermerkezli sistem devam etmiştir. Bundan dolayı özellikle dış gezegenlerin hareketlerinin açıklaması problem yaratır. Genellikle retrograt hareketlerle onların hareketleri açıklanmaya çalışılmıştır. Güneş'in, sistemin merkezine alınmasıyla ve bu çalışmalara ilave olarak, Kepler'in yörüngelerin elipsoid olduğunu ileri sürmesiyle, bu konudaki hesaplama hatalarının büyük bir kısmının çözüldüğü görülmektedir.

Bu kitapta sadece Kopernik sistemi anlatılmamış, onun İslâm Dünyası'ndan aldığı etkiler de tartışılmıştır. Eserin bir tanıtma yazısı Archives Internationales d'Histoire des Sciences'da (c. 26, 1976, s.

182-183) yayınlanmıştır. Bu eserin yayınlanmasından sonra, Kopernik'in 500'üncü yıldönümü kutlamaları çerçevesi içinde, UNESCO'nun düzenlediği toplantıda bir konuşma yapan Sayılı'ya Polonya Hükümeti, Kopernik'in beşyüzüncü yıl dönümü hatıra madalyası vermiştir.

Sayılı, ayrıca Gıyaseddin Kâşî ile ilgili bir inceleme yapmıştır. Onun Uluğ Bey'e göndermiş olduğu mektubu ve Semerkant'daki bilimsel faaliyet konusunda kaleme aldığı eser de bilim aleminde etki yaratmıştır ve Youshkevitch ve B. A. Rosenfeld Dictionary of Scientific Biography'de (c. 7, 1973, s. 261) bu çalışmadan söz etmişlerdir.

Profesör Sayılı, fizikle ilgilenmiş, özellikle de İslâm Dünyası'ndaki fizik çalışmaları onun ilgi konularından biri olmuştur. Bu çerçevede o optik konusuyla ilgilenmiştir. Aristo ve el-Karaffi'nin gök kuşağı konusundaki açıklamalarını mukayeseli olarak incelemiştir (The Aristotelian Explanation of the Rainbow, Isis, c. 30, 1939, s. 65-83 ve Al-Qarafi and His Explanation of Rainbow. Isis, c. 32, 1947, s. 16-26). Daha sonra aynı konuya ilgi duyan bazı bilim adamlarının bu yayınlara işaret ettikleri görülmektedir. Bunlar arasında Carl. B. Boyer'in Aristotelian References to the Law of Refraction (Isis, c. 36, 1949 s. 92-95), The Theory of The Rainbow: Mediaval Triumph and Failure (Isis, c. 49, 1958, s. 379) ve The Rainbow (New York, 1959, s. 324, 325, 328, 335, 356, 258); G. Sarton'un Introduction to the History of Science (c. kısım 1, 1947, s. 709) ve yine ona ait bir başka eser, A History of Science (1952, s. 518); H. J. J. Winter'in Optical Researches of Ibn Haytham adlı makalesi (Centaurus, c. 3, 1954 s. 205-210) zikredilebilir. Aynı şekilde, Sayılı'nın optikle ilgili bir başka yazısı Freiberg'li Theodorius'un optik çalışmaları hakkında olup, G. Sarton, Introduction to the History of Science adlı eserinde bu makaleye işaret etmektedir (c. 3, kısım 2, 1947, s. 706).

Bilindiği gibi, optik konusunda İbn Heysem, İslâm Dünyası'nda büyük bir otoritedir, her ne kadar İbn Sînâ'nın da bu konuda çalışmaları varsa da, İbn Heysem'inkilerle kıyas edilemez. Sayılı, İbn Sînâ ve İbn Heysem'in görme konusunda verdikleri açıklamaları birbiriyle mukayese etmiştir, ve İbn Sînâ'nın hayalin oluşması konusunda ilginç bir açıklama verdiğini belirlemiştir (İbn Sînâ ve İbn Heysem'in Fizyolojik Optik Konusundaki Muhtemel Etkisi, Belleten T.T.K., (1983), Ankara, s. 665-675). İbn Heysem, hatalı olarak, görüntünün göz merceğinin dış yüzeyinde teşekkül ettiğini iddia etmiştir. Onun bu görüşü Geçortaçağ ve Rönesans Devri başlarında aynen kabul edilmiştir.

Ord. Prof. Dr. A. Sayılı, İbn Sînâ'nın hareketle ilgili açıklamalarıyla da ilgilenmiştir. Bu konu, İbn Sînâ'nın bilime bakış açısını aksettirmesi ve gerektiğinde otoritelere karşı çıkması konusunda gü-

zel bir örnek oluşturmasının yanı sıra, hareket konusunda getirdiği açıklamalarla Newton'un hareket konusunda getirdiği açıklamalara gösterdiği paralelizmi de açık ve seçik bir şekilde göstermektedir. İbn Sînâ, Aristo tarafından ileri sürülmüş olan hareket konusundaki açıklamayı kabul etmemiştir. İbn Sînâ, Newton'un da ileri sürmüştüğü gibi, eğer, herhangi bir şekilde müdahale edilmezse, hareket verilen bir cismin hareketine durmaksızın devam ettiğini ileri sürmüştür. O, hareket konusundaki açıklamalarıyla, Buridan'ı büyük ölçüde etkilemiştir. Hareketle ilgili görüşlerin daha sonra, onyedinci yüzyılda Galile tarafından daha da geliştirildiği belirlenmektedir (İbn Sînâ, and Buridan on the Dynamics of Projectile Motion, T. T. K. Ankara, 1984, s. 141-160).

Sayılı'nın önemli çalışmalarından biri de meşhur filozof Farabî ile ilgilidir. Farabî'nin boşluk hakkındaki makalesini Prof. Necati Lugal'le birlikte inceleyerek, yayınlamıştır. Bu kitapta Farabî'nin konuyla ilgili Hala Makalesi, metnin çevirisi ve değerlendirilmesi verilmiştir. Farabî'nin boşluk fikrine karşı geliştirdiği fikirlerin, Batıya etkileri (horror vacui) eserde gayet açık bir şekilde gösterilmiştir. Ayrıca Sayılı, Farabî'nin simya konusundaki kısa bir makalesini de Türkçe ve İngilizce olarak yayınlamıştır.

Farabî'nin ölümünün birinci yılı dolayısıyla Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi'nde ve İstanbul Üniversitesi'nde birer merasim yapılmıştır. Ord. Prof. Dr. Sayılı bu toplantılara birer konuşma ile katılmış; Farabi ve Bilim (D.T.C.F. Dergisi, c. 8, 1950, s. 437-440) ve Farabî'nin Düşünce Tarihindeki Yeri adlı bildirileri sunmuştur (Belleten, T.T.K., c. 15, 1951, s. 1-64).

Bu makalelerden ikincisinde Sayılı, kabaca Farabî'nin eserlerinin kronolojik bir dökümünü yapmaya çalışmıştır. Bu makaleye, Prof. Küyel bazı makalelerinde işaret etmiştir. A. Adivar da Vatan Gazetesi'nde (29 Ağustos 1951, s. 2) Ankara'dan gelen Çalışma adı altında bu makaleyi tanıtmıştır.

Sayılı bazı bilim adamları adına Türk Tarih Kurumu'nun hazırladığı anı kitaplarının editörlüğünü yapmıştır. Bunlardan birisi, kendisinin de beğeni ile araştırdığı ve adının Birunî değil, Beyrunî olduğunu belirlediği, onbirinci yüzyılda yaşamış meşhur bilim adamı ve kültür tarihçisi ile ilgilidir. Beyrunî'nin birinci doğum yılı dolayısıyla hazırlanmış olan bu eserde onun araştırmalarının sonucu olan üç makalesi yer almaktadır. Ayrıca, başka bazı araştırmacıların Beyrunî ile ilgili ilginç çalışmaları eserde yer almaktadır (T.T.K. Ankara 1974).

Aynı paralelde olmak üzere 1984 yılında, İbn Sînâ'nın birinci doğum yılı dolayısıyla, Türk Tarih Kurumu'nun hazırladığı ve kendi-

sinin editörlüğünü yaptığı bir eserden de burada söz etmek gerekir. Sayılı'nın bu ciltte İbn Sînâ'nın fizik, kimya, astronomi, astroloji gibi spesifik konulardaki çalışmalarının tanıtılmasının yanı sıra, İbn Sînâ'nın bilimsel kişiliği de, müstakil bir makalede ayrıntılı bir şekilde ele alınıp, incelenmiştir. Burada İbn Sînâ'nın birçokları tarafından ele alınıp tartışılan bir yönü, milliyeti de söz konusu edilmiştir. (T.T.K. Ankara 1984). Bu eser, 1937'de Atatürk'ün emriyle çıkarılmış olan İbn Sînâ kitabını tamamlar niteliktedir.

Buraya kadar verilen bilgilerden de anlaşılacağı gibi, Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı bilim tarihinin çok farklı konularında araştırmalar yapmıştır. Bunların bir kısmı daha çok genel değerlendirmeler şeklindedir; bazıları ise çeşitli bilim dallarını kapsayan, bilim tarihi araştırmalarında kullanılan terimle ifade edilirse, daha çok vertikal çalışmalardır; belli bir konuyu ele almakta ve ayrıntıya inerek, adeta tabir yerindeyse, mikroskop altında o konuyu ince ayrıntılarıyla ele alıp, o bilim adamının ya da o eserin veya çalışmanın getirdiği yenilik, yaptığı katkı gösterilmektedir. Zaten ayrıntıya inmeksiz bu tip çalışmanın ve dolayısıyla yapılan katkının gösterilmesi söz konusu olamazdı ve olamaz.

Bu çalışmalarının yanı sıra, Sayılı tarih ve edebiyatla yakından ilgilenmiştir. Bu yazının başından da belirtildiği gibi özellikle İran edebiyatına büyük ilgi duymuştur, denilebilir. Bunun delillerinden biri de, ondördüncü yüzyılda yazılmış Gülşehri'nin Farsça kaleme aldığı Leylek ve Bülbül adlı şiiridir (Gülşehri'nin Leylek ve Bülbül Hikayesi, Farsça metin, Türkçeye çevirisi ve analizi, Necati Lugal Armağanı, Ankara, 1968, s. 537-554). Bu şiiri ilk defa o yayınlamıştır. Şiirde medreseler ve dünyevi bilimlerle ilgili bilgiler vardır. Aynı şekilde, Sayılı, şiir şeklinde kaleme alınmış İstanbul Gözlemevi konusunda Alaaddin el-Mansuri'nin Farsça kaleme aldığı onaltıncı yüzyıla ait bir makalesini yayınlamıştır (Alaadin el-Mansuri'nin İstanbul Gözlemevi Hakkındaki Şiiri, Belleten, c. 20, 1956, s. 411-484). Sayılı'nın bu paralelde çalışmalarını örneklerini artırmak mümkündür. Bunlar arasında Gazan Han'ın Tebriz'deki Türbesi ile ilgili ondördüncü yüzyılda kaleme alınmış şiir (Gazan Han'ın Türbesi Hakkında bir Şiir, Türkçe ve İngilizce, Farsça metinle birlikte, İran İmparatorluğu'nun kuruluşunun 2500. Kuruluş Kutlamaları Kitabı, İstanbul 1971 s. 383-389), Edirne'deki Selimiye Camii ile ilgili, onun açılışı ve yapısı konusunda bilgi veren Farsça şiir (Selimiye Camii ile İlgili Farsça bir Şiir, Farsça Metin ile İngilizce ve Türkçe İnceleme, İran İmparatorluğu'nun 2500. Kuruluş Yılı Kutlamaları Kitabı, İstanbul 1971, s. 399-412) ve Nizamüddinel-İsfahani'nin onüçüncü yüzyılda yazılmış, meşhur astronom ve matematikçi Nasirüddin-i Tusî ve Meraga

Gözlemevi ile ilgili bilgi veren bir şiir (Hoca Nasüriddin-i Tusî ve Rasathane-i Meraga, Proceedings of the Tehran International Congress on Nasiriddin-i Tusî, Tehran, 1956, c. 1, s. 403-412) bunlar arasında sayılabilir. Bu son şiir de ilk defa onun tarafından yayınlanmıştır.

Buraya kadar verilen açıklamalardan anlaşıldığı gibi, Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı bütün hayatını incelemeye, araştırmaya hasretmiş saygıdeğer bir bilim adamıdır. Onun için araştırma, yapılması gereken bir iş değil, daha çok bir zevk, bir eğlence olmuştur, çalışırken yorulmaması ve ara vermek ihtiyacı hissetmemesi de bundan kaynaklanıyor olsa gerektir. Bir taraftan bilgilerini derslerinde öğrencilerine aktarırken, diğer taraftan da çalışmalarıyla bütün kültür tarihçilerine ışık tutmuş olan bu saygıdeğer bilim adamının hakkında meşhur oryantalist Prof. Rescher Beitrage zur Arabische Poesie (c. 7, 1, Qukali, (ed. Bart, Leiden 1905), 1961-1962) adlı eserinin iç kapağında yayınladığı resminin yanına 'dedicated to Professor Aydın Sayılı as a small token of Friendship' diye bir not koymak ihtiyacını hissetmiştir. Aynı şekilde Hintli Profesör Ekmel Eyyübî de Türk Kültür Tarihi ile ilgili eserini ona sunmuştur. Bu da bize, onun sadece Fakülte'deki öğrencileri ve meslekdaşları ve de 1983'den 1993'e kadar yaklaşık on yıl başkanı olarak hizmet verdiği Atatürk Kültür Merkezi'nde kendisiyle birlikte çalışanlar tarafından sevilip sayılmadığını, aynı zamanda, onu tanıyan ya da bilim ve kültür tarihi ile ilgilenen birçok kişi tarafından aynı şekilde sevilip, sayıldığını göstermektedir. Onun çalışmalarındaki ciddiyet, daima yeni bir şeyler ortaya koyması, meslektaşları ve konuya ilgi duyanlar arasında saygı uyandırmıştır.

İnanıyorum ki, Türk olmakla daima gurur duymuş olan ve Türk kültür ve bilimi adına yapılan çalışmaları ortaya çıkarmak için canla başla çalışmış olan bu büyük bilim adamı, her ne kadar 15 Ekim 1993 tarihinde vefat etmişse de, çalışmalarıyla yaşamaya devam edecektir. Allah'tan kendisine Rahmet diliyorum.

Res. 1 — Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı 1982 yılında emekli olduğunda düzenlenen törende Oluş Arık'tan plaket alırken.

Res. 2 — Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı 1985'te Pakistan Hycre Committee ile yapılan bilimsel işbirliği çerçevesindeki toplantıya katılanlarla birlikte görülmektedir.

